

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/nauka-i-edukacja/badania-historyczne/konferencje/26776,Obrazy-PRL-u-O-sposobach-konceptualizacji-realnego-socjalizmu-w-Polsce-konferenc.html>
03.03.2026, 00:00

Strona znajduje się w archiwum.

„Obrazy PRL-u. O sposobach konceptualizacji »realnego socjalizmu« w Polsce” – konferencja naukowa w Oddziale IPN w Poznaniu, 11-12 października 2007 r.

11.10.2007

W Poznaniu, w dniach od 11 do 12 października 2007, odbyła się ogólnopolska sesja naukowa „Obrazy PRL-u. Wokół konceptualizacji realnego socjalizmu”, zorganizowana przez Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej poznańskiego IPN. Konferencja stanowiła realizację autorskiej koncepcji dr. hab. Krzysztofa Brzechczyña, pracownika naukowego tegoż biura i UAM. Miejszem pierwszego dnia obrad był Pałac Działyńskich przy Starym Rynku w Poznaniu. Otworzył je wystąpieniem wprowadzającym w tematykę obrad Dyrektor Oddziału IPN Ireneusz Adamski. Powiedział m.in., że istotną odmiennością rozpoczynającej się właśnie konferencji jest skupienie się badaczy różnych dyscyplin humanistyki na wypracowaniu narzędzi metodologicznych, podbudowanych teoriami filozoficznymi, antropologicznymi, kulturoznawczymi, politologicznymi i językoznawczymi – dla historyków badających najnowsze dzieje na poziomie faktograficznym i źródłoznawczym. Innymi słowy, o ile dotychczasowe konferencje organizowane przez IPN z reguły prezentowały stan wiedzy źródłowej i ustalenia faktograficzne na temat różnych aspektów najnowszej historii Polski, to tym razem przedmiotem obrad będzie stan wiedzy teoretycznej, który może okazać się użyteczny w badaniu PRL. Dodał też, że przedmiotem tak zaprogramowanych obrad będzie m.in. refleksja teoretyczna Leszka Kołakowskiego, Andrzeja Walickiego, Stefana Kurowskiego, Jacka Bocheńskiego, Leszka Nowaka, dotyczące funkcjonowania systemu socjalistycznego, a wystąpią badacze z Poznania, Wrocławia, Lublina, Łodzi, Warszawy, Katowic, Słupska i Oslo.

W Sali Czerwonej Pałacu Działyńskich jako pierwsza referat wygłosiła prof. Justyna Kurczak z Instytutu Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego: „Spojrzenie filozofa na rosyjski i polski realny socjalizm. Leszek Kołakowski o realizacji komunistycznej utopii w Rosji i Polsce”. Analizując i interpretując bogatą eseistykę i biografię Kołakowskiego podkreśliła, że ten był ideolog stalinowskiej wersji marksizmu-leninizmu od połowy lat siedemdziesiątych z coraz większym krytycyzmem i awersją odnosił się do wszelkiej ortodoksji i utopijności, tym wnikliwiej opisując rozkład systemu komunistycznego, będącego „największą fantazją” XX wieku. W tym kontekście podkreślała spostrzeżenia autora „Głównych nurtów marksizmu” dotyczące długotrwałych skutków obecności tej nieludzkiej utopii w historii i mentalności społeczeństw poddawanych przez kilkadziesiąt lat totalitarnej opresji i łudzących się perspektywą budowy „socjalizmu z ludzką twarzą”. W przypadku Polski z jednej strony jej społeczeństwo zdolne było do stworzenia masowego ruchu obywatelskiego w obronie wartości demokratycznych, zaś z drugiej – nadal boryka się ono z odzyskaną wolnością i lękiem przed utratą tak fizycznego, jak i duchowego bezpieczeństwa.

Dr Ryszard Sitek z Akademii Pomorskiej w Słupsku w referacie „Andrzeja Walickiego koncepcja totalitaryzmu” podkreślił oryginalny wkład tego historyka idei, znawcy XIX i XX-wiecznej rosyjskiej i polskiej myśli społecznej oraz filozofii i marksizmu – w teorii totalitaryzmu, o którego oryginalności przesądza w głównej mierze jego koncepcja detotalitaryzacji rozumianej jako proces samounicestwienia się totalitaryzmu, który stał się możliwy po październiku 1956 r. wskutek postępującej liberalizacji systemu za przyczyną m.in. dezideologizacji i oparciu władzy na jej legitymizacji narodowej i geopolitycznej. Koncepcja ta, umieszczona w kontekście sporów o ocenę kolejnych dekad trwania PRL po roku 1956 czy o charakter polskiej transformacji 1989 roku oraz o kierunek zapoczątkowanych wówczas zmian, stała się – zdaniem dr. Sitka – naturalnym układem odniesienia dla wszystkich biorących w niej udział uczestników, niezależnie od prezentowanych stanowisk teoretycznych czy politycznych. Jej przyjęcie lub odrzucenie rzutuje na przyjęte w sporze o dziedzictwo PRL stanowisko.

Dr hab. Krzysztof Brzechczyn z Biura Edukacji Publicznej IPN w Poznaniu oraz Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w wystąpieniu „O dwóch prognozach upadku realnego socjalizmu. Randal Collins versus Leszek Nowak” zaprezentował teorie, które przewidywały upadek realnego socjalizmu i zastanawiał się nad przyczynami tego sukcesu, w kontekście bezradności zachodniej sowietologii wobec upadku komunizmu w imperium Radzieckim. Autorami tych udanie przewidujących klęskę systemu socjalistycznego teorii byli amerykański socjolog Randal Collins i polski filozof Leszek Nowak. Collins w roku 1978 opracował Teorię Geopolityczną, a Nowak w 1979 zaproponował oryginalną teorię historiozoficzną: nie-Marksowski materializm historyczny. Ta pierwsza, amerykańska, ukazywała relacje pomiędzy wielkością imperium, jego zasobami kulturowymi, ekonomicznymi i politycznymi, a zasobami znajdującymi się w dyspozycji jego przeciwników. Imperium, zdaniem Collinsa, rozwija się dopóty, dopóki proporcje zasobów układają się korzystnie dla imperium. W przypadku przeciwnego układania się tych proporcji rozpoczyna się rozpad imperium. W 1980 roku Collins zastosował swoje rozważania do Związku Radzieckiego, prognozując jego rychły upadek, co wywołało chłodną reakcję sowietologów, liberałów i rosyjskich dysydentów. Teoria Leszeka Nowaka wskazywała, że system socjalistyczny jest rezultatem kumulacji podziałów klasowych, a aparat partyjny w realnym socjalizmie jest klasą trój-panującą, dysponująca środkami przymusu, produkcji i indoktrynacji. Nadrzędnym interesem społecznym, realizowanym przez tę klasę, było pogłębianie panowania politycznego, co skutkowało ewoluowaniem systemu socjalistycznego według mechanizmów rozwojowych czystego społeczeństwa politycznego, w którym wpierw następował wzrost regulacji władczej, a w fazie następnej dochodziło do stopniowej liberalizacji systemu. Mechanizm ten miał w ostateczności doprowadzić do wyzwolenia gospodarki i kultury spod wpływu aparatu partyjnego, a więc rozpadu systemu trój-panowania klasowego. W końcowej części wystąpienia dr Brzechczyn porównywał obie koncepcje, co oprócz niewątpliwych różnic wskazało na dwa podobieństwa. Po pierwsze, obie teorie są koncepcjami antagonistycznymi, podkreślającymi rolę konfliktu w życiu społecznym i operują kategoriami interesu społecznego: wymiar zewnętrzny (Collins) i wewnętrzny (Nowak). Po drugie, obie koncepcje nie należały, i nadal nie należą, do głównego nurtu nauk społecznych.

Dr Andrzej J. Kutylowski z Uniwersytetu w Oslo w referacie „Stefan Kurowski jako komentator i teoretyk »realnego socjalizmu« w Polsce pod władzą komunistyczną” sporządził w pewnej mierze prekursorskie scalenie, omówienie i podsumowanie akademickiego dorobku prof. Kurowskiego (ur. 1923) w dziedzinie analizy i oceny komunizmu, który to dorobek powstawał od połowy lat 50. do roku 1989. Ten przemilczany raczej, a wybitny według dr. Kutylowskiego, autor występował nie tylko jako uznany, choć aktywnie zwalczany komentator i publicysta, lecz także jako

akademicki specjalista w dziedzinie ekonomii politycznej. W późniejszym okresie Kurowski z pasją kontynuował swoją działalność w odniesieniu do ustroju, który można nazwać „postkomunistycznym”, ale referent ograniczył się do dorobku omawianego autora sprzed 1990 roku. W opinii dr. Kutylowskiego dorobek Kurowskiego charakteryzuje się nowoczesnością metod, przenikliwą intuicją teoretyczną, nowatorskim podejściem do podstawowych zagadnień sąsiedzkich dyscyplin ekonomii politycznej, unikalnym stylem wywodu, a także wartością naśladowania stylistyka polemiczną, co w sumie skłania do analiz porównawczych dorobku Stefana Kurowskiego oraz jego popularyzacji.

Mgr Lidia Godek (Instytut Filozofii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu) zaproponowała referat „System realnego socjalizmu jako produkt ideologii komunistycznej. Rekonstrukcja koncepcji Józefa Marii Bocheńskiego”, w którym wyjściową okazała się teza Józefa M. Bocheńskiego o błędnej diagnozie systemu komunistycznego, polegającej wyłącznie na odnoszeniu się tylko do jednego z jego aspektów, mianowicie struktury politycznej. Bardziej szczegółowy wywód tego zwięzłego sformułowania o przekształceniu i wzajemnych relacjach między tym, co Bocheński określił mianem komunizmu w znaczeniu węższym (gospodarka, władza) oraz komunizmem w znaczeniu szerszym (doktryna, filozofia, metody działania), podejmuje on sam przede wszystkim poprzez zdecydowaną krytykę ideologii komunistycznej, wskazując jej skrajny monizm, totalitaryzm i dogmatyzm. Sowietolodzy, według Bocheńskiego, popełniają błąd, widząc w komunizmie tylko jego cyniczną i zbrodniczą praktykę, a lekceważąc leżącą u jego podstaw ideologię. Tak więc teza zasadnicza Bocheńskiego brzmi: system realnego socjalizmu jest produktem ideologii komunistycznej. Praktyka komunistyczna posługiwała się pewnym modus operandi, opartym na owej doktrynie.

Prof. Dariusz Stola z Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w referacie „O dalszy rozwój badań nad socjalistycznymi praktykami społecznymi. Refleksja nad morfogenezą szansą postępu w rozjaśnianiu natury PRL” rozpoczął od stwierdzenia, że pomiędzy narracjami historyków o PRL a refleksją teoretyczną nad jej naturą jest pewna luka czy niedopasowanie, które ostatnimi czasy wydaje się coraz dotkliwsze, a to głównie dlatego, że dla niego „PRL” to bardziej p r o c e s niż s t a n. Koncepcje na ten temat powinny zatem uwzględniać raczej mechanikę i dynamikę niż statykę, w szczególności dlatego, że był to w znacznej części proces d e t o t a l i z a c j i. Z tego powodu prof. Stola sądzi, że do rozwiązania powyższych problemów przybliży badacza skupianie uwagi na praktykach społecznych PRL. Przykładem jest socjologia, która częściowo rozwiązała ten problem, rozwijając badania i refleksję nad praktykami społecznymi reprodukującymi i zmieniającymi struktury. Studia historyków nad PRL-em na pewno by na tym skorzystały i zmałyby lukę nad „wysokimi” koncepcjami a przyczynkarstwem. Według Dariusza Stoli rozpoznanie praktyk codziennej reprodukcji ówczesnego porządku społecznego pozwoli zdynamizować modele PRL, a zwłaszcza rozjaśnić tajemnice jej trwania i zmiany. Reprodukacja ta była ewidentnie niedoskonała, porządek ewoluował: w latach spokojnych jakby dryfując, w latach kryzysu zmiany były skokowe, a rekonstrukcja nie oznaczała powrotu do status quo ante. Tak skonstruowana i zachwalana przez referenta perspektywa zmienia też sens podziału władza-społeczeństwo i zakłada, że „władza” była zjawiskiem społecznym, a „reżim” nie był tylko formą zewnętrzną.

W drugim dniu konferencji, w Sali Posiedzeń Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk przy ul. Mileżyńskiego, w sesji przedpołudniowej najwięcej uwagi skupiło wystąpienie prof. Jadwigi Staniszkis, która przedstawiła swoje podsumowanie swoich badań nad naturą realnego socjalizmu. Jej zdaniem istotną rolę w upadku komunizmu pełniła tzw. „rewolucja wojskowa” -

narastające wśród kręgów militarnej nomenklatury ZSRR przekonanie o niewydolności radzieckiej gospodarki, która nie może dotrzymać kroku USA w wyścigu zbrojeń. Przekonanie to otworzyło drogę do wyniesienia do władzy Gorbaczowa i reform realnego socjalizmu, które doprowadziły do ostatecznego krachu tego systemu. Wystąpienie prof. Staniszkis, przeplatane osobistymi wspomnieniami, wzbudziło duże zainteresowanie słuchaczy.

W sesji popołudniowej szczególnie warte odnotowania były wystąpienia dr Doroty Malczewskiej-Pawelec, która przedstawiła projekt badania mentalności ludzi aparatu władzy oraz dr. hab. Tomasza Pawelca, który analizował komunistyczną politykę historyczną. Konferencję zamykał referat prof. Rafała Stobieckiego, który mówił o trzech postawach wobec przeszłości: marginalizowania, potępiania i osławiania.

Na zakończenie prowadzący w tym dniu obrady prof. Andrzej Paczkowski dokonał podsumowania konferencji. Wyróżnił trzy zarysowujące się obszary tematyczne. Pierwszy to teoretyczne opisy realnego socjalizmu, dokonane w momencie, gdy system jeszcze istniał. W tym obszarze lokują się wystąpienia o Leszku Kołakowskim, Andrzeju Walickim, Leszku Nowaku, Randalu Collinsie, Stefanie Kurowskim i Józefie Marii Bocheńskim oraz wykład prof. Jadwigi Staniszkis.

Drugi obszar problemowy to propozycje badania pewnych wycinków najnowszej przeszłości Polski metodami zaczerpniętymi z innych dziedzin nauki. Ujęcie antropologiczne, zgodnie z którym komunizm traktowany jest jako system religijno-magiczny prezentował prof. Buchowski. Prof. Domańska rozpatrywała możliwość wykorzystania teorii postkolonialnej w badaniu relacji polsko-radzieckich, prof. Dariusz Stola zwracał uwagę na przydatność badania praktyki społecznej w systemie realnego socjalizmu, dr Jan Sielezin analizował relacje pomiędzy kryzysami w gospodarce a konfliktami politycznymi, dr Paweł Nowak badał język obozu władzy w okresie PRL-u, dr Dorota Malczewska-Pawelec – komunistycznej polityki historycznej. Ujęcia te różnią się między sobą stopniem nowatorstwa: od tych tradycyjnych (propozycja Sielezina) po coraz bardziej awangardowe (Buchowski, Domańska).

W trzecim obszarze problemowym – zdaniem profesora Paczkowskiego – należałoby umieścić wystąpienie prof. Stobieckiego, który mówił o sposobach i potrzebie radzenia sobie z komunistyczną przeszłością w Polsce, Rosji i w Niemczech.

Krzysztof Brzechczyn
Tadeusz Żukowski

[Abstrakty referatów](#)

2

3

